

ki naj si ga pisec sam financira. Avtor resda s knjigo dobi referenco, ki je plod večletnega terenskega in kabinetnega dela, založba pa pobere vse dobičke od prodaje. Kako odčarati to ponižujoče stanje, vse bolj samoumevno delo na etični pogon v znanosti, in pričarati svet boljše prihodnosti za raziskovalce?

Mojca Ramšak

Zvonka Zupanič Slavec: *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija = The history of healthcare and medicine in the Slovene lands. From traditional to modern healthcare, pharmacy.* Ljubljana: Slovenska matica: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2017, 458 str. 295

Dr. Zvonka Zupanič Slavec, predstojnica Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete v Ljubljani, je s prvo od treh knjig iz serije *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem* spisala kapitalno znanstveno monografijo, kakšne pri nas še ni bilo. Gre za bogato ilustrirano in z osupljivim naborom virov podprto sintezo v enciklopedičnem slogu o zgodovini medicine, od ljudske do znanstvene medicine, zdravstvenih razmerah in zdravništvu, razvoju sistemov zdravstvenega varstva in zakonodaje, razvoju javnega zdravstva, bolnišničnega zdravstva, medicine v izrednih razmerah, preskrbi zdravstva in prebivalstva z zdravili, medicinskih in farmacevtskih zbirkah ter vodilnih osebnostih v slovenski medicini in farmaciji.

Ni neverjetno, da ena raziskovalka sama napiše tako sistematično monografijo, ker knjiga dejansko odraža avtoričino dolgoletno temeljito, potrpežljivo in vztrajno delo na področju zgodovine in napredka slovenske medicine. V letu 2018 je izšel tudi drugi del (*Kirurške stroke, ginekologija in porodništvo*), tretji pa je v pripravi (*Internistične stroke, pediatrija, infektologija, neurologija, dermatovenerologija, onkologija, psihiatrija, dentalna medicina, zdravstvena nega, laboratorijsko-diagnostične, strokovne neklinične, zdraviliške in zdravstvenošolske dejavnosti*) in bo izšel leta 2019.

Knjiga se začne s temeljnim besedilom medicinske etike, s Sovretovim prevodom Hipokratove prisege in z Ženevsko deklaracijo Svetovnega zdravniškega združenja, ki velja za sodobno zdravniško prisego. Nato sledijo definicije zdravja, zdravstva in medicine ter spremne besede, ki bralca uvedejo v opis zakladnic medicinskega znanja in izkušenj od antike dalje.

Za etnologijo je gotovo najpomembnejši prvi del prve knjige, kjer avtorica v prvih poglavjih diahronično popiše ljudsko medicino, zdravilstvo, zeliščarstvo, nekdanje zdravstvene poklice, bolezni, predbolnišnične ustanove, samostansko medicino, medicinske sisteme in reforme vse do razvoja sistemov zdravstvenega varstva. V tem poglavju oriše značilnosti prvotne izkustvene medicine, ki je bila polna praznoverja. V prazgodovini niso poznali vzrokov večine bolezni (razen

poškodb), zato so si jih razlagali z vdorom nadnaravnih sil v človeško telo. Kljub temu pa so izkustveno spoznali zdravilnost nekaterih rastlin in jih na različne načine uporabljali. Poznali so tudi pomen ustrezne prehrane – dietoterapije, zdravilno moč tople in hladne vode – hidroterapije, masaž in drugo. V primerih poškodb so bili za rešitev življenja prisiljeni opravljati primitivne kirurške posege, ustavljati krvavitve, naravnovati prelomljene kosti, odstranjevati tujke iz telesa ipd. Medicinsko znanje starih kultur se je kazalo v izhodiščih antične kulture starih Grkov in Rimljanov, ki so razvijali medicino na vse bolj znanstven način. To znanje je postalo osnova za evropsko praktično in znanstveno medicino.

296

Za kratkim pregledom začetkov medicine po svetu sledi opis razvoja medicine na Slovenskem, o čemer najprej pričajo najdišča iz rimskih vojaških bolnišnic v Ljubljani in Ločici pri Vranskem, potem različni medicinski instrumenti iz Emone ter zaobljubni kamen, posvečen zavetniku medicine Eskulapu z navedbo imena prvega znanega zdravnika na slovenskem ozemlju (Lucius Peticus Technicus). Od naselitve Slovanov od 6. stoletja dalje sta v medicini prevladala magija in zdravljenje z zelišči. Od 8. stoletja, ko je potekalo pokristjanjevanje, se v *Brižinskih spomenikih* najmeta slovenski besedi zdravnik (bali) in zdraviti (baluvati). V slovanskih grobiščih iz 9.–10. stoletja na Bledu, Ptujju in v Kranju so našli zaceljene zlome kosti, ki že kažejo na spretno ranocelnike. Do 12. stoletja se je na ozemlju južnih Slovanov razvila avtohtona slovanska medicina, ki je s staroslovanskimi elementi združevala ostanke rimske medicine. Po pokristjanjenju južnih Slovanov je iz njihove medicine začel izginjati poganski del, uveljavila pa se je samostanska medicina, ki je temeljila na antični tradiciji. V 11. stoletju in kasneje so bili na slovenskem etničnem ozemlju ustanovljeni štirje benediktinski samostani, kjer so se posamezni menihi ukvarjali tudi z zdravilstvom. Samostani so imeli bolniške sobe, svoje lekarne in vrtove zdravilnih zelišč. Od 12. in 13. stoletja dalje so se z zdravilstvom ukvarjali tudi cistercijani (Stična, Vetrinj pri Celovcu, Kostanjevica na Krki) in redovniki malteškega viteškega reda. Samostani v Stični, Gornjem Gradu, Žičah, Kostanjevici na Krki, Bistri, Pleterjah in Novem mestu so bili ustanovljeni v obdobju od 12. do 15. stoletja in so tudi imeli svoje lekarne. V 12. stoletju se je od medicine ločila kirurgija, v 13. pa še farmacija.

Zdravstveni poklici so se med 11. in 18. stoletjem spreminjali v skladu s potrebami z družbeno-kulturnimi razmerami. Ranocelništvo se je kot rokodelstvo postopoma razvijalo, opravljali so ga ljudski zdravilci, padarji ali kopalški mojstri, brivci, kirurgi in ranocelniki, ki so uporabljali izkustvene in magične pristope, kot je npr. zagovarjanje. Delo so sprva opravljali menihi, usmerjeni tudi v medicino, z razvojem mest pa tudi laično osebje. Ti poklici niso veljali za častne, so se pa razvijali, organizacijsko povezovali v cehe, institucionalizirali, dobivali nadzor s preverjanji znanja in podeljevanji dovoljenj. Vojne so spodbudile specializacijo kirurgov v vojaške kirurge, sifilis je vplival na pojav okajevalnih kirurgov, ki so zdravili z živosrebrovimi parami, pogostost sive mrene je pripeljala do t. i. prebadalcev mren. Laično osebje, praviloma ženske, je pomagalo pri porodih. Z razsvetljsko vpeljavo zdravstvenega šolstva v habsburški monarhiji leta 1782 so se ranocelništvo, kirurgija in babištvo dvignili na višjo raven, ostali pomožni

poklici pa so zamrli. Kirurgija se je v tem času ponovno združila z medicino in postala akademska.

V srednjem veku so za bolnike in potrebne pomoči skrbeli meniški redovi in razvili karitativne ustanove, kjer so ostarele, onemogle, osirotele in druge oskrbovali in negovali po načelih krščanske dobrote. Ustanovljeni so bili: špitali, ki so opravljali vlogo ubožnic, sirotišnice, lazareti, v katere so sprejemali kužne bolnike ali vojne ranjence, leprozoriji, ki so bili izolirnice za gobavce, idr. Z nastankom bolnišnic na prelomu 18. v 19. stoletje je bila večina teh ustanov opuščena, nastale pa so hiralnice, sirotišnice, najdenišnice ipd.

V času epidemij kužnih bolezni, še posebej ob turških vpadih, so nastale morske in kopenske zapore, karantene in rasteli, sanitarni kordoni, mestne oblasti pa so izvajale poostreno higieno, za kar so začele zaposlovati zdravnike. Ob množičnem umiranju in boleznih nasploh se je prebivalstvo na slovenskem ozemlju zatekalo po pomoč h krščanskim svetnikom, zavetnikom pred boleznimi. Vera v njihovo pomoč je razvila predvsem češčenje: Marije in Jezusa, Kozme in Damijana ter Luke za vse bolezni, Lucije za oči, Agate za prsi, Apolonije za zobe, Roka in Boštjana za kužne bolezni, Valentina za epilepsijo, Blaža za boleznii grla in drugih. Postavljali so jim cerkve, romali k njim, na mestih, kjer pa je razsajala kuga, so postavljali kužna znamenja v spomin in kot opomin nanjo.

Ljudska medicina je zdravljenje z domačimi zdravili ali drugimi postopki, ki temeljijo na ljudskem izročilu. Sestavljajo jo zeliščarstvo, hidroterapija, naturopatija, zdravljenje z uroki, čarovnijami, polaganjem rok idr. Del znanja ljudske medicine je po različnih raziskavah sprejela uradna medicina, terapevtska vrednost mnogih ljudskih zdravilskih postopkov pa ostaja nepreverjena in včasih celo škodljiva. Zagovarjanje je bil najstarejši način boja proti boleznim, pri tem so uporabljali zagovorne knjižice, amulete, dotik bolnega dela telesa človeka ali živali, coprniški ritem, posebna oblačila in pomoč vere. Zagovori so imeli sugestiven učinek, iz bolnika pa naj bi izganjali zle duhove. Najstarejši zagovori na Slovenskem so v *Kolomonovem žegnu* iz leta 1321, obstajajo pa tudi druge coprniške bukve, na katere je vplivala tudi katoliška vera in se v njih prepleta magično z religioznim. Rokopisi padarskih bukev na Slovenskem so nastajali od 18. stoletja naprej. V 19. in delno še v 20. stoletju so bili ljudje, zlasti v oddaljenih hribovitih krajih in brez sredstev še zelo vezani na domače zdravilce padarje, ki so izkustveno izvajali preprostejše kirurške posege, izdelovali zdravila, uporabljali sveža zelišča, pripravljali zdravilne čaje, dajali prvo pomoč idr. Z razmahom pismenosti so se med ljudmi množično širile knjige o domačem zdravilstvu.

Zdravilstvo zajema vsa alternativna zdravljenja, ki pozna nad 100 tehnik. Sem sodijo homeopatija, zeliščarstvo, aromaterapija, hidroterapija in ljudsko zdravilstvo, v drugo skupino pa manipulativne in fizikalne metode ter zdravljenje z močjo duha. Alternativna zdravljenja večinoma niso znanstveno dokazana, so pa lahko v številnih primerih komplementarna z uradno medicino. Alternativna medicina poskuša holistično obravnavati človeka in ga zdraviti na naraven način. Na Slovenskem so se tradicionalni načini zdravljenja razvijali podobno kot drugje

po Evropi, alternativne metode pa so se močneje razmahnile v sedemdesetih letih 20. stoletja, predvsem akupunktura, joga, homeopatija, kiropraktika, osteopatija, manipulativne tehnike, antropozofska medicina in radiestezijska. Leta 1992 je bilo v Zakonu o zdravstveni dejavnosti zapisano, da smejo zdravstveni delavci uporabljati samo preverjene in strokovno neoporečne dopolnilne tradicionalne in alternativne oblike diagnostike in zdravljenja. Leta 1999 so bila v Zakonu o zdravilih in medicinskih pripomočkih homeopatska zdravila sprejeta kot zdravila za uporabo v humani medicini, od leta 2011 pa so v prodaji.

298

Zeliščarstvo in zdravilne rastline so del naravnega zdravljenja – fitoterapije. Od 13. stoletja so jih gojili po samostanskih vrtovih, razvile pa so se tudi lekarne. Farmacevtska industrija je začela zdravilne rastline uporabljati kasneje, a ji predstavljajo pomembne surovine. V okviru farmacije zdravilne rastline obravnava farmakognozija, preučujejo pa jih tudi druga raziskovalna področja, kot so etnobotanika, etnofarmakologija in etnomedicina. Zdravilna moč v drogah je bila dokazana z razvojem analizne in sintezne kemije v 19. in 20. stoletju.

Nato sledi poglavje, ki predstavi pogoje za razvoj javnega zdravstva in napredek medicine zaradi razvoja naravoslovja: razvoj bolnišnic od prve civilne bolnišnice 1786 v Ljubljani do danes, uvedbo obveznega cepljenja proti črnim kozam v 19. stoletju v času Ilirskih provinc, kar je bil največji uspeh medicine tistega časa, in njegovo pozno uzakonjenje, kar je botrovalo številnim epidemijam, epidemije kolere zaradi slabih higienskih razmer, tuberkulozo, otroške nalezljive bolezni, pomanjkanje šolanih zdravnikov, uvedbo uspešnih zdravil proti malariji (kinin), črevesne epidemične bolezni (tifus in griža), asanacijo okolja, alkoholizem na družbenem obrobju in poskuse njegovega odpravljanja, druge socialne bolezni (jetika) ter zametke zdravstvenega zavarovanja in zakonsko osnovo za zametke javnega zdravstva leta 1870.

Eno poglavje je posvečeno znanim slovenskim zdravnikom, rojenim do 20. stoletja, in to poglavje je nekakšen medicinski biografski leksikon okoli 170 oseb, šolanih na dunajski medicinski fakulteti, ki je takrat imela vodilno vlogo v medicinskem svetu.

Poglavje o razvoju sistemov zdravstvenega varstva je pomembno za razumevanje sistemskih zavarovanj, zdravstvene zaščite in zdravstvene zakonodaje, saj odseva politične, idejne, kulturne in organizacijske razmere, na katerih sloni tudi današnje javno zdravstvo. Najobsežnejši sta poglavji o razvoju javnega zdravstva in razvoju bolnišničnega zdravstva, v katerih so sistematično predstavljene vse slovenske ustanove od nekdanjega predvojnega Higienskega zavoda v Ljubljani do Nacionalnega inštituta za javno zdravje, zdravstvenih domov, zgodovine vseh slovenskih splošnih in specialnih bolnišnic in kliničnih centrov, sanatorijev, razvoja splošne medicine in medicine dela, prometa in športa. Sledi poglavje o razvoju medicine v izrednih razmerah, torej vojne medicine, Rdečega križa, Karitasa, Slovenske filantropije, skrbi za vojne invalide, partizanskih bolnišnic in glavnih zdravnikov. V poglavju o preskrbi zdravstva in prebivalstva z zdravili je opisan razvoj lekarništva, veledrogerij, farmacevtske industrije ter zagotavljanje kakovosti, varnosti in učinkovitosti preskrbe z zdravili.

Za etnologijo je pomembno tudi zadnje poglavje o pomnikih medicinske in farmacevtske preteklosti (Lavičkova zbirka v tovarni Lek, Minašnikova zbirka v Pokrajinskem muzeju Maribor, farmacevtska zbirka Fakultete za farmacijo, Plečnikova lekarna – Salus, Lekarna Olimje, lekarniški ambient v Muzeju novejšje zgodovine v Celju, lekarniška zbirka Pokrajinskega muzeja Koper, lekarniška zbirka Pomurskega muzeja Murska Sobota v Beltincih, lekarniška zbirka Janeza Kristana v Lekarni Logatec). Te zbirke so začele nastajati po drugi svetovni vojni, ko so lekarniški zavodi prenavljali stare prostore in jih opremljali s sodobnim pohištvom, staro pohištvo, opremo in posodje pa so shranili v depoje. Tam je veliko propadlo ali se je porazgubilo. Prvotni lastniki so bili zasebni lekarnarji, dokler ni bila po drugi svetovni vojni lekarniška dejavnost nacionalizirana.

Vsako poglavje v knjigi je pravzaprav samostojna enota, ki mu sledijo navedbe virov in literature ter daljši povzetek v slovenskem in angleškem jeziku, na koncu pa je še zbiran seznam kratic, imensko kazalo, skupni angleški povzetek in recenzije. Poglavja so strokovno pregledali tudi po najmanj trije zdravniki, farmacevti, zgodovinarji in etnologi. Vse tri knjige, ki jih je uredila etnologinja in kulturna antropologinja Senta Jaunig, natisnjene obsegajo več kot 1500 strani, opremljene so z okoli 3000 fotografijami ali drugimi slikovnimi viri. Poudariti pa je tudi treba, da čeprav je knjige deloma sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost, te ne bi mogle biti natisnjene, če avtorica ne bi sama našla sponzorjev in donatorjev, ki so pokrili pretežni del stroškov priprave. To ponovno poudarjam zato, ker kaže, kakšen mačehovski odnos ima država do slovenske znanosti. Če hočejo raziskovalci delati in objavljati, torej opravljati svoj poklic in poslanstvo, se morajo sami znajti in si najti sredstva za delo in objave, ker se znanost na državo že dolgo več ne more več zanašati. Stanje je podobno kot v kadrovske podhranjeni medicini, kjer večina zdravnikov izgoreva za zdravje svojih bolnikov, zato je prva od treh knjig *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem* še toliko pomembnejši prispevek za poznavanje razvoja medicine in zdravstvenega sistema, katerega glavna skrb je zdravstvena dobrobit človeka.

Mojca Ramšak

Iztok Ilich: *Brezmejna Slovenija: trdoživost ljudskega izročila.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018, 319 str.

Iztoka Ilicha, publicista, urednika in prevajalca, poznamo etnologi kot zvestega udeleženca številnih aktivnosti in dogodkov v okviru Slovenskega etnološkega društva ali v okviru muzejev in inštitutov v Sloveniji in čez mejo. Vselej se veliko pogovarja, sprašuje, zapisuje in fotografira. Razen tega redno poroča (tudi) o etnoloških publikacijah v reviji Bukla.

»Zanimanje za preteklost, predvsem za kulturno zgodovino v najširšem pomenu besede, v njenem okviru pa zlasti za zgodovino knjige ter živo in neživo